

Asya Studies

Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar
Year: 6 - Number: 22, p. 257-264, Winter 2022

Tacikistan'da Ulusal Kimlik İnşa Süreci* National Identity Construction Process in Tajikistan

DOI: <https://doi.org/10.31455/asya.1154907>

Araştırma Makalesi /
Research Article

Makale Geliş Tarihi /
Article Arrival Date
04.08.2022

Makale Kabul Tarihi /
Article Accepted Date
05.10.2022

Makale Yayın Tarihi /
Article Publication Date
31.12.2022

Asya Studies

Dr. Mohammad Rigiderakhshan
rigi.derakhshan@gmail.com

ORCID ID

<https://orcid.org/0000-0003-1495-6284>

* "COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri" beyanları: Bu çalışma için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir.

Öz

Sovyetler Birliği'nin çöküşü ile birlikte bağımsızlığını kazanan ülkelerden biri olan Tacikistan, Sovyet baskısı son bulduğunda kendi tarihsel ve kültürel değerlerine dönmeye başlamış ve ulusal bir bilincin uyandırılması için çalışmalar başlatmıştır. Bu amaç doğrultusunda ulusal kimlik inşa süreci için harekete geçilmiştir. Dolayısıyla Tacikleri bölgenin diğer halklarından ayıran temel referans kaynaklarına yönelim söz konusu olmuştur. Bu çalışmada Tacikistan'da ulusal kimlik inşası süreci incelenmiş ve söz konusu süreçte Taciklerin temel başvuru kaynaklarının neler olduğu üzerinde durulmuştur. Böylelikle dil ve tarih ekseninde inşa edilen Tacik ulusal kimliğinin bileşenleri belirlemeye çalışılmıştır. Bu bağlamda Taciklerin etnik kökeni ele alınmış, Tacikçe/Farsçanın kimlik inşa sürecindeki rolü irdelenmiştir. Ayrıca kimlik inşası sürecinde nasıl bir yol izlendiği ve diğer hangi unsurların söz konusu kimlik inşasında belirleyici olduğu tespit edilmesi amaçlanmıştır. Bununla birlikte çalışmada Tacikistan'ın önde gelen aydınlarının, kimlik inşası sürecinde hangi tarihsel kökenlere yönelindikleri ve tarihsel kimliğin Büyük Horasan merkeze alınarak nasıl temellendirildiği araştırılmıştır. Literatür incelendiğinde Tacikistan'ın ulusal kimlik inşasında dil ve tarih şeklinde iki önemli unsurun belirleyici olduğu anlaşılmaktadır. Tacikistan, tarihsel olarak köklerini Samani Devleti'ne dayandırmış, tarih ve dil eksenli bir kimlik inşası üzerinde durularak geçmişle adeta bir köprü kurulmaya çalışılmıştır. Aynı şekilde Farsça üzerine de yoğunlaşılarak Tacik dili ve kültürü konusunda ulusal bir bilinç uyandırılması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tacikistan, Ulusal Kimlik, Babacan Gafurov (Bobojon Ghafurov), Nehman Nehmetov, Tacik Dili

Abstract

Tajikistan, one of the countries that gained its independence with the collapse of the Soviet Union, started to return to its own historical and cultural values when the Soviet pressure ended and started to work to awaken a national consciousness. Thus, action was taken for the process of building national identity. Therefore, there has been an orientation to the main reference sources that distinguish the Tajiks from the other peoples of the region. In this study, the process of national identity construction in Tajikistan was examined and the main reference sources of Tajiks were emphasized in this process. And the components of the Tajik national identity, built on the axis of language and history, were tried to be determined. In this context, the ethnic origin of Tajiks is discussed and the role of Tajik/Persian language in the identity construction process is examined. In addition, it was tried to determine what kind of path was followed in the identity construction process and which elements were determinative in the construction of the identity in question. In this study, it has been investigated which historical roots of Tajikistan's leading intellectuals in the process of identity construction and how historical identity is based on Great Khorasan. When the literature is examined, it is understood that two important factors, language and history, are decisive in the construction of Tajikistan's national identity. Tajikistan has historically based its roots on the Samani State, and it has been tried to build a bridge with the past by emphasizing the construction of an identity based on history and language. In the same way, it is aimed to raise national awareness about Tajik language and culture by focusing on Persian language.

Keywords: Tajikistan, National Identity, Babacan Gafurov (Bobojon Ghafurov), Nehman Nehmetov, Tajik Language

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

Rigiderakhshan, M. (2022). Tacikistan'da Ulusal Kimlik İnşa Süreci. *Asya Studies-Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar*, 6(22), 257-264.

GİRİŞ

20. yüzyılın başında Sovyetlerin kontrolü altında Orta Asya’da beş ülke; Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan kurulmuştur (Eşel, 2019: 400). Bölgede yaşayan etnik kökenler dikkat alınarak kurulan bu ülkeler, Sovyetler Birliği’nin çöküşüyle birlikte bağımsızlıklarını kazanmıştır. Sovyetler Birliği’nin çöküşünün ardından kurulan bu devletler, kendi tarihsel ve geleneksel değerlerine hızlı bir geçiş yapmışlardır. Sovyetlerin dayattığı komünist kimliğin ortadan kalkmaya başlaması ile birlikte Orta Asya’daki milletlerin kendi kimliklerini talep etmeye başladıkları görülmektedir. Sovyetlerin baskısı ile gelenek ve tarihlerinden uzaklaştırılan bu milletler hızlı bir biçimde ulusal kimliklerini yeniden kurmaya, inşa etmeye hazırlanmışlardır (Özkan-Rigiderakhshan, 2022: 1130).

Çok etnili üniter bir yapı arz eden Tacikistan’ın Sovyet egemenliği öncesi tarihini İslam öncesi ve İslami dönem şeklinde iki dönem olarak ifade edilebilir. Tacikistan’ın Çin ve Afganistan ile komşu olması jeostratejik olarak Orta Asya’daki önemi arttırmıştır. Tacikistan’ın kuzeyindeki sıra dağlar ve ülke sınırları içerisindeki nehirler de Tacikistan coğrafyasını bölge nezdinde önemli kılmaktadır.

Bu çalışmada Tacikistan’ın tarihsel olarak içinden geçtiği süreçler ele alınarak, bağımsızlık sürecinde Tacikistan’ın bir ulus devlet olma aşamasında kimlik inşası üzerinde durulmaktadır. Tacikistan’ın ulusal kimliğini oluşturan faktörler tespit edilip, ulusal kimliğin inşasında etkili olan bu faktörlerin öncelik durumları saptanmıştır. Bu çalışmada ayrıca Tacikistan’daki siyasal ve kültürel kimliğe sahip aydınlar, kimlik inşası sürecinde hangi tarihsel kökenlere yöneldikleri, benzer şekilde tarihsel kimliğin Büyük Horasan merkez alınarak nasıl temellendirildiği gibi sorulara yanıt aranmaktadır. Bu bağlamda inşacılık teorisi dikkate alınarak Tacikistan’daki ulusal kimlik süreci tahlil edilecektir. Uzun yıllardır fark edilen işaretleri olan fakat özellikle Soğuk Savaş ile birlikte küresel ölçekte bir etki gösteren ayrılıkçı milliyetçi çatışmalar, uluslararası ilişkiler disiplinini de derinden etkilemiştir. İnşacılık teorisinin öncü isimlerinden olan Alexander Wendt’e göre etnik, kültürel ve dinsel çatışmaların hâkim olduğu bu atmosferde birey merkezli ve materyalist geleneksel teoriler uluslararası ilişkilerde meydana gelen bu değişimleri anlamlandırmada yetersiz kalmıştır. İnşacılık teorisi, sosyal kimlikler ve toplumsal eğilimlerin sosyal kurumların oluşumuna yaptıkları etkiyle bu kurumların gelişip yayılmasını sağlamaktadır. Analitik ve öncesinde anlatıldığının tersine çıkarlar, toplumsal ilişkilerin çıktısı oluşu itibarıyla, sadece devletler arasındaki işleyiş, iş birliği veya aralarındaki çatışmaya endeksli olmadığı gibi, güç dağılımı ile bağlantılı da değildir.

İNŞACILIK TEORİSİNE GÖRE; devlet kavramına özgü yapı ve kurulumuna vurgu yapmanın yanı sıra, devlet kimliği, sadece psikolojik veya bireysel bir sorun değildir, aynı zamanda ilişkisel bir husustur. Devletin kimliği, toplumsal bir sürecin içinden, diğer devlet aktörlerinin birbirleriyle etkileşimleri sonucu belirir, evrilir ve değişebilir. Kimlikler, kurulu bir yapısal içkin koşullara ve karşılıklı işleyişlere bağlı kurumsallaşır. İnşacılık teorisine göre kültürel unsurlar ulusal çıkarlara şekil vermektedir. Dolayısıyla kimlikler ulusal çıkarların kökenlerini oluşturmaktadır. Çoğunlukla ulusal kimlik ve devletlerin kimliği, diğer uluslar ve devletlerle bağlantılı olarak oluşmaktadır. Devletlerin kimliği, kültürel, toplumsal, tarihsel ve politik koşullarına bağlı değişebilmektedir. Dolayısıyla bu kimlikler sürekli olarak birbirleriyle etkileşim ve iletişim içinde bulunmakla birlikte, uluslararası krizler ve sert değişimlerin yaşandığı dönemlerde, sözü edilen etkileşim ve iletişim daha çok yoğunluk kazanır.

Literatür taraması yapıldığında Tacikistan’ın ulusal kimlik inşasında iki önemli tarihçi ön plana çıkmaktadır; Babacan Gafurov (Bobojon Ghafurov) ve Nehman Nehmetov. Söz konusu isimlerin ve alandaki diğer çalışmaları incelendiğinde Tacikistan’da ulusal kimlik inşası sürecinde Taciklerin “öze dönüş” sergiledikleri görülmektedir. Tacikler, Samani Devleti’ni rol model olarak bir ulusal kimlik inşa etmeyi amaçlamışlardır. Hakeza Taciklerin yaşadıkları bölgede konuşulan diller dikkate alınarak Farsçanın bir lehçesi olan Tacikçe üzerine yoğunlaşmıştır. Tarih ve dil eksenli bir kimlik inşası üzerinde durulmuş, geçmiş ile adeta bir köprü kurulmaya çalışılmıştır. Tacikistan, Büyük Horasan’dan kalan bir parça olması nedeniyle kendi tarihi, medeniyeti ve kültürünü referans olarak ırk ve dil temelli bir kimlik oluşturmayı hedeflemiştir. Zira Tacikistan’ın Orta Asya’daki diğer ülkelerden farklı Farsça konuşulan tek ülke olması bu yaklaşımın sergilenmesinde son derece belirleyici olmuştur.

“TACİK” KELİMESİNİN ETİMOLOJİSİ VE TACİKÇE

Tacik sözcüğünün kökeni tam olarak bilinmemekle beraber sözcüğün kökenine ilişkin ileri sürülen çeşitli görüşler mevcuttur. Bazı kaynaklarda *Tacik* sözcüğünün Farsçada “tac”dan geldiği belirtilmiştir. Dolayısıyla *Tacik*, “tac sahibi” anlamını taşımaktadır. Geçmişte Zerdüştlük inancına sahip olanlara da *Tacik* denilmiştir (Shishef, 2012: 97-99). Türkler *Tacik* sözcüğünü Müslüman olan İranlı etnik

gruplar için kullanmışlardır. Tacik'i, Divanü Lugâti't-Türk'te "İranlı, Fars" anlamındaki Türkçe *tat* ile ilişkilendiren etimolojiler de bulunmaktadır (Eker, 2011: 349-398).

İranlılar da kendilerini diğer etnik gruplardan ayırmak için "Tacik" ifadesini kullanmışlardır (Shekurzade, 1994, s. 3-4). Buhara, Belkh ve Afganistan'da anadili Farsça olanlara "Tacik" denilmektedir. Geçmişte Orta Asya ve Horasan'da Farsça konuşanlar için "Tacik" ifadesi kullanılırken, daha sonra ise Farsça konuşan tüm kavimler için "Tacik" ifadesi kullanılmıştır (Ayni, 1994: 13-44). İslam'ın ilk dönemlerinde ise Tacik, Maverannehir'de yaşayan halk için kullanılan bir ifade olmuştur.

Tacik kelimesinin kökeni için aynı zamanda Orta Farsça (Pehlevi'de) "Tajik" kelimesinden türediği de belirtilmiştir. Sasani döneminde ise "Tajik" şeklindeki kullanım yaygınlık kazanmıştır (Cevadi, 13). Tacikler geçmişte Avesta dilini konuşmuşlardır. Pehlevi dili Avesta dilinden doğmuştur. Yeni Farsça ise Pehlevi dilinden gelmektedir (Shishef, 2012: 121-122). Dilbilimsel özellikleri itibarıyla Farsi bir dil olan modern Tacikçe'yi diğer Farsi dillerden ayıran en önemli dilbilimsel farklılıkları "bir dizi özgün fonetik özellik, söz varlığındaki Rusça kopyaların fazlalığı, özellikle sözlü dildeki Kıpçak ve Çağatay tipindeki Türkçe söz varlığının ve morfolojisinin etkileri, dağlık coğrafyanın izolasyonu nedeniyle diğer Farsi dillerde bulunmayan arkaik öğelerin varlığıdır." (Eker, 2011: 349-398).

Tacikçe'nin gelişmesine Duşanbe şehrinin etkisi göz ardı edilemez. Rusların kurduğu Duşanbe şehri, Tacik dili ve kültürünün gelişmesinde Rus kültürünü etkin bir öge kılmıştır. Farsça ile Tacikçe arasındaki ilişkiye bakıldığında ise, İran'a mesafeli kesimlerin, Tacikleri Farslardan ayrı bir halk olarak gördüğü ve dolayısıyla dillerini de *Tacikçe* olarak adlandırdıkları; dini duyarlılığı yüksek ve ulusçu bir yaklaşıma sahip olanların ise çeşitli sebeplerle *Tacik Farsçası* ya da *Farsça* terimini kullandıkları anlaşılmaktadır. Genel eğilim ise *Farsça* ya da *Tacik Farsçası* şeklindedir (Eker, 2011: 349-398).

TACİKLERİN ETNİK KÖKENİ

Bu alanda çalışan araştırmacılara göre geçmişte Ari ırkı bugünkü Tacikistan sınırları içerisinde yaşamıştır. Ari ırk Hindikuş Dağlarının eteklerinde ve Ceyhun ile Seyhun nehirleri arasında kalan bölgede yaşamıştır. Avesta kitabında havanın ve suyun, iklimin çok güzel olduğu bir ülkeden bahsedilir. Araştırmacılara göre Avesta'da bahsedilen bölge Ceyhun ve Seyhun nehirleri arasında kalan bölgedir. Ahemeniş döneminden Sasaniler dönemine kadar söz konusu bölge en abad; yeşil, verimli toprakların olduğu bölge olmuştur (Nefisi, 1994: 9-11).

Çeşitli kaynaklarda Tacikistan için farklı yer isimleri kullanılmıştır. Örneğin, Sogd, Sogd'e Bastan, Maverannehir, Belkh'in tarihi havzası ve Türkistan gibi isimler kullanılmıştır. Bugünkü Tacikistan, Özbekistan'ın batı kesimi, Tinshan Dağları ve Amuderya nehrine kadarki bölgeye Sogd ya da Sogdiana adı verilmiştir. Bu bölgede yaşayan insanlar Sogdice konuşmakta idiler. Türkler ve Arapların saldırıları neticesinde Sogdilerden arda hiçbir eser kalmamıştır. Sogdilere dair bilgiler arkeologların kazılarında elde edilenler ve Ebu Reyhan Biruni'nin eserlerinden ulaşılabilmektedir (Rahmani, 2008: 73-94). M.Ö. 6. yüzyıl ile 9. yüzyıl arasında Sogd bölgesinde İranlı iki etnik grup olan Sogdiler ve Harezmiler yaşamışlardır. Wilademir Barthold'un belirttiği gibi, Sogdiler ve Harezmilerin figürlerine Kral Daryush'un mezarında, Persepolis'teki yapılarda rastlanmaktadır (Barthold, 1994: 47-79).

Taciklerin yaşadığı bölge Medler döneminde 16. vilayet olarak "Sogdiana" şeklinde adlandırılan bölge olmuştur. Söz konusu bölge Kirmanşah'ta bulunan "Bisütun" taşlarına kazılı figürlerde de Ahemeniş İmparatorluğunun 18. Eyaleti şeklinde bahsedilmiştir (Sistani, 2002: 63-64).

Sogdilerin yaşadığı topraklar Ahemeniş İmparatorluğu ve Eşkaniler döneminde İran tarihinin bir parçası olmuştur. İran dilleri coğrafyası İslam öncesi dönemlerde Zerdüştlük, Tersayi, Mitraizm, Budizm ve Mezdekizm gibi inançların önemli merkezi olmuştur. İslam sonrası dönemde ise İran dillerinin konuşulduğu bölgelerin büyük çoğunluğunu Müslümanların oluşturduğu söylenebilir. İran ve Afganistan Hazaraları çoğunlukla Şii inancını benimserken; Kürtler, Beluciler, Tacikler ve Peştunlar ise çoğunlukla Sünni mezhebine mensup olmuşlardır (Eker, 2011: 349-398).

Sogdiler, İran ile Çin arasındaki ticari ilişkilerin yürütülmesinde aracılık eden kavim olmuştur. Ahemeniş İmparatorluğundan sonra Yunanlılar da bu bölgeye nüfuz etmişlerdir (Rahmani, 2008: 73-94). İskender, Orta Asya'ya geldiğinde sınırlarına Sogdilerin yaşadığı bölgeyi de dahil etmiştir. İskender'den sonra tahta geçen hükümdarlar da bölgedeki Yunan nüfuzunu devam ettirmişlerdir. Part halkı (Eşkaniler) Yunan iktidarına karşı kıyam edip, Eşkani Devleti'ni kurmuşlardır (Sistani, 2002: 68-69).

Sasaniler döneminde bu bölgeye nehrin ötesi/ardı anlamına gelen *Ferarut* adı verilmiştir (Khodayar, 2013: 27-48). Araplar söz konusu bölgeyi fethettikten sonra bölge halkı İslam dinine geçmiş ve bölgenin adı için *Maverannehir* ifadesini kullanmışlardır (Rahmani, 2008: 73-94). Daha sonra ise

Samani Devleti döneminde Maverannehir bölgesi Horasan'a kadar Samanilerin denetimine geçmiştir. Yaklaşık yüz yıl boyunca bölgede hükümlanlık yapan Samaniler, Horasan'da başlayan kargaşalardan sonra bölge Türklerin yönetimine geçmiştir. Sonrasında ise bölge sırasıyla Gaznevi ve Selçuklu ve Harezşah devletlerinin yönetimine geçmiştir. Moğol saldırısı ile birlikteyse Moğol İmparatorluğu bölgede hâkim güç olmuştur. Bölge, Moğollardan sonra İlhanlılar'ın ve Timur Devleti'nin denetimine geçmiştir. Timur Devleti'nden sonra Özbekler (Şeybaniler) bölgeye hâkim olmuşlardır. Bölge Sünni olan Özbek Devleti'nin kontrolüne geçtikten sonra, İran'da Şii Safevi hükümetinin iktidarda olması iki ülke arasındaki ilişkileri olumsuz yönde etkilemiştir. Özbekler ile Safeviler arasındaki tarihi, kültürel ilişki bu dönemde kesintiye uğramıştır. Yalnızca Şah Abbas iktidarı ve Nadir Afşar dönemlerinde iki ülke arasındaki ilişkiler geçici olarak düzelmiştir. 19. yüzyıla değin, Rusların Orta Asya'daki hâkimiyeti başlayana kadar Özbekler bölgede etkin güç olmuşlardır (Sistani, 2002: 70-71).

19. yüzyılın yarısında Ruslar kendi sınırlarını Tacikistan'ın kuzeyine ve Afganistan'a kadar genişletmişlerdir. Ruslar Tacikistan'ın kuzeyini ele geçirdiğinde, Tacikistan'ın güneyi Emir Buhara'nın hükümlanlığında olmuştur. 1918 yılında ise Tacikistan'ın kuzeyi Bağımsız Türkistan Cumhuriyeti/Valiliği adını almıştır. 1921'de Kızıl Ordu Doğu Buhara'ya girmiş ve Duşanbe'yi ele geçirmiştir. 1924 yılında Orta Asya cumhuriyetleri kurulurken Tacikistan Özbekistan'ın bir parçası olmuştur (Sistani, 1994: 81-87). Bu değişim *Türkistan Valiliği'nin Türkistan Cumhuriyeti'ne dönüştürülmesi* şeklinde de ifade edilebilir.

1929'da ise Tacikistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kurulmuştur. 1991'e gelindiğinde Sovyetlerin çöküşüyle birlikte Tacikistan Cumhuriyeti ilan edilmiştir. 1992-1993 yılları arasında Tacikistan iç savaşların yaşandığı bir ülke olmuştur. 1994'te İmam Ali Rahmanov ülkenin ilk devlet başkanı olmuştur (Buschkow, 2002: 39). Tacikistan, 1999'dan bu yana laik-ulusalci bir rejimin iktidarının söz konusu olduğu Tacikistan'ın Başkanlık Demokrasisi adı verilen bir demokratik parlamenter sistemle yönetildiği söylenebilir (Eker, 2011: 349-398). Tacikistan Anayasasına göre ülke yönetimi demokratik bir cumhuriyettir. Ekonomik olarak ise serbest piyasa ekonomisine göre hareket edilmektedir (Emirrahmediyan ve Rızazade, 2011: 31-55).

BAĞIMSIZLIK SÜRECİNDE TACİKİSTAN'DA KİMLİK İNŞASI

Tacikistan'ın sınırları kuzeyde Kırgızistan ve Özbekistan'a, batıda Çin'e, güneyde ise Afganistan'a kadar uzanmaktadır. Tacikler Farsçayı konuşmakta ve Kiril alfabesini kullanmaktadırlar. Tacikler sadece Tacikistan topraklarında yaşamamaktadırlar. Taciklerin bir kısmı Özbekistan'ın Semerkant, Buhara ve Hive şehirleri ile Afganistan'ın Herat şehrinde yaşamlarını idame ettirmektedirler (Shariforich, 2003: 7).

Rusların egemenliğinde kalan Orta Asya cumhuriyetleri söz konusu süreçte kendi kültür ve medeniyetlerinden uzaklaştırılmış, Ortodoks Rus kültürünün ideolojisinin etkisinde bırakılmışlardır. Sovyetlerin çöküşünden sonra ise kendi kültürel değer ve medeniyetlerine hızlı bir geçiş yapmışlardır. Bu geçiş sürecinde kendi ulusal kimliklerini inşa etme çabasına giren ülkeler, kendi tarihsel geçmişlerine yeniden yönelmişlerdir. Söz konusu süreçte Tacikler ulusal kimliklerini inşa etmek için tarihsel arka planlarını Büyük Horasan'a dayandırmışlardır. Tacikler kendi ülkelerinin Büyük Horasan'dan kalan bir parça olduğunu ileri sürmüşlerdir. Tacikler kimlik inşası sürecinde Farsça üzerinden bir aidiyet ortaya koymaya çalışmışlardır. Farsça dil havzasının önde gelen yazar ve şairlerinin Taciklerin birer değeri olduğunu savunmuşlardır. Tacikler kimlik inşası sürecinde geçmişlerini Samani Devleti'ne dayandırmışlardır (Ferecirad ve Derkhor, 2009: 109-114).

Samani Devleti döneminde Farsça Tacikistan'dan Horasan'a kadar geniş bir coğrafyanın dili olmuştur. Bu dönemde Ebu Hanife Kur'an-ı Kerim'i Farsçaya çevirmiştir. Yine aynı dönemde pek çok önemli eser de Arapça'dan Farsçaya tercüme edilmiştir (Cokar, 2007: 120). İslam'ın bölgeye hâkim olmasıyla bölgenin dili olan Farsça, dinin tebliği edilmesinde, hilafetin kültürel ve ekonomik olarak güçlendirilmesinde önemli bir rol oynamaya başlamıştır (Kulaii, 2001: 77-90).

Taciklerin kökenlerini Samani Devleti'ne dayandırırken Büyük Horasan'ın önde gelen İbni Sina, Rudeki, Khagani, Menucheri, Razi, Farabi, Harezmi, İbni Heysem, Teberi, Beyazid Bestami ve Fezil İbni Eyyaz'ı gibi tarihi şahsiyetlerini de kendi tarihi değerleri olarak bahsetmişlerdir. Tacikler Farsça ve Büyük Horasan üzerinden tarihi kimliğini güçlendirmek istemişlerdir (Grousset, 2000: 70).

Fotoğraf 1: Emir İsmail Samani Meydanı (Kaynak: <https://tr.depositphotos.com/stock-photos/amir-ismail-samani-square.html>)

Taciklerin tarihi şahsiyetleri olarak ifade ettikleri Fars şiirinin babası Rudeki'nin mezarı Duşanbe şehrinin sınırları içerisinde. Rudeki'nin aynı zamanda Samani Devleti'nin bir şairi olması da Taciklerin Rudeki'yi sahiplenmelerinin önemli gerekçelerindedir. Rudeki'yi anma yıl dönümü ve merasimleri de Fars dili ile ulusal kimliğin güçlendirilmesinin önemli göstergelerindedir (Ferecirad ve Derkhor, 2009: 109-114).

Ulusal kimlik inşa sürecinde Tacik dili, kültürü ve siyasetine katkı yaptığı düşünülen şahısların isimleri çeşitli şehirlere verilmiş, bu şahısların fotoğraflarının şehirlerin muhtelif mekânlarında asılmıştır. Ayrıca Latin harfleriyle yazılan tabelaların hemen yanına Kiril alfabesi ile Tacikçe okunuşlarının yazılması da yasal olarak zorunlu kılınmıştır (Eker, 2011: 349-398).

Tacikistan bağımsızlığını kazandıktan sonra 1992'de Tacikistan ulusal bayrağı kabul edilmiştir. Tacikistan'ın bayrağı üstte kırmızı, ortada beyaz ve altta ise yeşil renkli yatay 3 şeritlerden oluşmaktadır. Ortada beyaz şerit üzerindeki 7 yıldız ülke tarihinin 7 önemli bölgesi olan Sogd, Zerevşan, Hisar, Reşd, Vekhş, Bedekhşan ve Khatlan'ı temsil etmektedir. Ayrıca yine beyaz şerit üzerinde 7 yıldızın çevrelediği taca yer verilmiştir. Bu tac Samani İmparatorluğunun kurucusu İsmail Samani'nin tacını temsil etmektedir (Shozimov ve Gemberpour, 2005). Kırmızı şerit Tacikistan halkının bağımsızlığını kazanmak için canını ve kanını temsil etmesini simgeler. Beyaz, halkın umut ve arzularını temsil ederken, yeşil renk ise Tacikistan tarımını temsil eder.

Fotoğraf 2: Tacikistan Bayrağı

1923-1924 yılları arasında Tacikistan'da ulusal kimlik inşa edilmeye çalışılırken eğitim kurumlarında yararlanılmak üzere Farsçada kitaplar yayınlanmaya başlanmıştır. 1924 yılında *Tacik Dilinin (Farsça) Alfabesi* ve 1925'te *Bilgi Anahtarı* gibi kitaplar halka Farsça dilinin okutulması için yayımlanan önemli eserlerdir. 1927-1928 yılları arasında *Tacik Alfabesi*, *Bilgi Baharı*, *Eğitim* gibi kitaplar da Farsça dil eğitiminde kaynak olarak kullanılmak üzere yayımlanan kitaplardır. Tacikler bu tür

kitapların sayısını arttırarak Farsça dili aracılığı ile kültürel bir devrim amaçlamışlardır (Nicholayova, 2001: 226-230).

Shariforich, Tacikler için kültür inşasının en önemli temel unsurunun dil olduğunu ileri sürmüştür. Bu yüzden Tacikistan'ın resmî dilinin Tacikçe/Farsça olması gerekmektedir. Tacikistanlı aydınlar, Farsçanın ülkenin resmî dili olması için çaba sarf etmişlerdir. Hatta 1989'da Tacikistanlı dilbilimciler ve hukukçular Farsçanın artık Tacikistan'ın resmî dili olması gerektiğini belirten bir manifesto yayınlamışlardır (Shariforich, 2003: 11-12).

Ulusal kimlik inşası sürecinde yayımlanan dergiler ve gazetelerin içerikleri incelendiğinde basının Tacik ulusal kimliğinin inşa edilmesinde önemli bir rol oynadığı anlaşılmaktadır. Bu hususta 1924'te Abbas Aliyov'un denetiminde çıkan bir neşriyede yer verilen "*Tacik Kimdir?*" başlıklı yazı önemli bir örnek teşkil etmektedir (Özkan-Rıgiderakhshan, 2022: 1132). Ulusal kimlik konusunda halkın bilinçlendirmek için kaleme alınan diğer yayımlara bakıldığında 1924'te Semerkant'ta Abdulgayyum Gorbi yönetiminde yayınlanan *Avaze Tacik Kem Begel* neşriyesi, 1926'da Abbas Aliyov'un yönetiminde Duşanbe'de yayınlanan *Danesh ve Amuzegar* neşriyeleri ile 1927'de Semerkant'ta Maarif Bakanlığı yönetiminde yayınlanan *Danesh-Binesh* isimli neşriyeler ön plana çıkmaktadır (Dudoignon'dan aktaran Cihangiri, 2017). Buhkara'e Şerif, Semerkand, Şule'e İnkılab, Avaze Tacik, Eid'e Tacik, Bidari'e Tacik, Tacikistan'e Sorkh, Rahber'e Naneş, Şirinkar gibi yayınlar da Tacik ulusal kimliğinin inşasında önem arz eden yayınlar arasındadır (Becka, 1993: 197-198).

Yayınlar incelendiğinde sıklıkla vatan, Tacik dili, Tacik kimliği, kültür ve Tacik kimliği gibi konular hakkında bilgilendirici yazılar içerdikleri görülmektedir. Yine aynı dönemde sosyal bir hareket ile öğretmenler köylere giderek halk ile yüzyüze görüşmelere gerçekleştirip söz konusu neşriyelerde yer verilen konulara dair halkı bilgilendirmeye ve ulusal bir bilincin uyandırılmasında ciddi bir rol üstlenmişlerdir. Ayrıca dönemin önde gelen aydınlarından Sedruddin Ayni, Ebul Kasım Lahuti Kırmanşahi, Nusretullah Mekhsum, Mumin Khocayov gibi isimler de ulusal bilincin uyandırılmasında önemli bir oynamışlardır (Cihangiri, 2017; Özkan-Rigiderakhshan, 2022: 1131). Ebul Kasım Lahuti Tacik kültürü konusunda eserler neşretmiş ve aynı zamanda Tacikistan ulusal marşını kaleme almıştır. Lahuti ayrıca dünya edebiyatının önde gelen yazarlarının eserlerini de Farsça'ya tercüme etmiştir. Kaleme aldıkları edebi eserler ile Tacik ulusal kimliğinin inşasında etkili olmuş yazarları Mirza Abdulkadir Munezzem, Ahmedcan Hamdi, Mirserver Mirhayderov, Lutfullah Abid Khoceyov, Suheyli Coherzade, Muhiddin Eminzade, Muhammedcan Rahimi, Rahim Kerim, Bahrudin Azizi, Hasan İrfan şeklinde sıralayabiliriz (Becka, 1993).

Tacikler bağımsızlık sürecinde inşa etmeyi hedefledikleri ulusal kimlikleri için geçmiş ile güçlü bir bağ kurmayı başarmışlardır. Taciklerin önde gelen tarihçileri Babacan Gafurov ve Nehman Nehmetov gibi isimler etnik kökenlerini Samani Devletine dayandırdıkları eserler kaleme almışlardır. Babacan Gafurov "*Tacikhan: Tarikhe Kadim ve Gurune Vosta*" adlı eserinde Samani Devleti tarihini Taciklerin bakış açısı ile kaleme almıştır. Gafurov'un bu yaklaşımı diğer Tacik yazarları da etkisi altına almıştır. Gafurov Taciklerin tarihini yazarken Samani devleti dönemini Taciklerin feodal dönemi şeklinde sınıflandırmıştır. Gafurov'un eserleri Tacikistan'ın devlet-millet inşasında başvurulan temel kaynaklar arasındadır. Tacikistan'ın ilk cumhurbaşkanı olan İmam Ali Rahmanov, Gafurov'un kitabının yeni baskısı için önsöz kaleme almış ve eserin Taciklerin ulusal kimlik inşa sürecindeki önemine dikkat çekerek, benzer eserlerin kaleme alınması gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca Gafurov'un bu eseri ile unutulmaya yüz tutan Tacik tarihini yeniden canlandırdığını ifade etmiştir (Herevi, 2020: 257-279).

Nehman Nehmetov ise "*Samani Devleti ve Horasan*" başlıklı eserinde Samanilerin Maveraunnehir'in şehirleşme sürecini feodal şehir şeklinde ifade etmiştir. Sosyal ve ekonomik ilişkileri ise sınıf çatışmaları üzerinden ele alan Nehmetov, Tacik etnik grupların siyasal sınırlarını odağına alarak eserler kaleme almıştır. Nehmetov da ulusal kimlik inşası için Tacik dilinin önemine dikkat çekmiştir (Herevi, 2020: 257-279).

Tacikistan ulusal kimlik inşa sürecinde dinsel sembollere fazla yer verilmemiştir. Dinsel unsurlardan ziyade tarihsel ve dilsel unsurlar daha fazla ön plana çıkarılmıştır. Dini kurumlar da geçmişten bugüne devlet kontrolünde olmuştur. Siyasal sistem de seküler, laik bir yapıya sahiptir. Dolayısıyla seküler partiler muhafazakâr partilere kıyasla daha avantajlı bir pozisyona sahip olabilmektedirler. Bununla birlikte halkın dindar olması din ve mezhep gibi faktörler devlet-millet arasına mesafe koyabilmektedir (Gevvam ve Muhammed, 2009: 229-261). Zira laik bir yönetime, uzun yıllar süren ateist propagandaya, baskı ve yasaklamalara rağmen Tacik halkı İslam'a bağlılığını devam ettirmiştir.

SONUÇ

Orta Asya kadim tarihi boyunca kültür ve medeniyetlerin beşiği olmuş bir coğrafyadır. Bu coğrafyanın, medeniyetin kurucularından biri de Taciklerdir. Taciklerin bölgeye en önemli katkılarının başında dilleri ve kültürleri gelmektedir. Zira Tacikler, ulusal kimlik inşası sürecinde de dil ve tarihlerini referans alan bir yol takip etmişlerdir.

Sovyet işgalinin son bulmasıyla birlikte Tacikistan'da ulusal kimlik inşa süreci başlamıştır. Söz konusu süreçte Tacikler ulusal kimliklerini inşa etmek için tarihsel arka planlarını Büyük Horasan'a dayandırmışlardır. Tacikistan'ın Büyük Horasan'dan kalan bir parça olduğunu savunan Tacikler, Farsça dili üzerinden bir aidiyet ortaya koymaya çalışmışlardır. Samani Devleti'ni referans alan geçmiş ile bölgenin kadim halkı olduklarını ileri süren Tacikler, kökenlerini Samani Devleti'ne dayandırırken Büyük Horasan'ın önde gelen tarihi şahsiyetlerini de kendi tarihi değerleri şeklinde anmışlardır.

Aynı şekilde Farsça dil havzasının önde gelen yazar ve şairlerinin Taciklerin birer değeri olduğunu savunmuşlardır. Ulusal kimlik inşası sürecinde neşredilen yayınlar incelendiğinde sıklıkla vatan, Tacik dili, Tacik kimliği, kültür ve Tacik kimliği gibi konular üzerine yoğunlaşıldığı görülmektedir. Devletin ulusal bayrağı tasarlanırken, resmî dil belirlenirken, hatta Tacik halkının sosyal yaşantısı içerisinde önemli gün ve tarihlerde, önemli şehirlerin büyük meydanlarında ulusal öğelere yer verilerek yeniden düzenlemelere gidildiği anlaşılmaktadır.

Tacik halkı nezdinde ulusal bilincin uyandırılması için Babacan Gafurov ve Nehman Nehmetov gibi tarihçilerin eserleri kaynak gösterilerek yeni eserler kaleme alınmıştır. Ayrıca söz konusu süreçte dinsel sembollere yer verilmediği, ağırlıklı olarak tarihsel ve dilsel unsurların ön plana çıkarıldığı saptanmıştır.

Yazarlık Katkısı

Bu çalışma sadece yazarın kendisi tarafından yürütülmüştür.

Etik Kurul Beyanı

Bu çalışmanın verileri kaynak taramasına dayalı olarak toplandığı için etik kurul izni gerektirmemektedir.

KAYNAKÇA

- Ayni, S. (1994). Menaye Kelemeye Tacik. (Ed.: M. Shekurzade). *Tacikhan der Mesire Tarikh* İçinde (s. 13-44). Tahran: Entesharate Beynülmileliye El Huda.
- Barthold, W. (1994). Tacikhan. (Ed.: M. Shekurzade). *Tacikhan der Mesire Tarikh* İçinde (s. 47-79). Tahran: Entesharate Beynülmileliye El Huda.
- Becka, J. (1993). *Edebiyate Farsi Der Tacikistan*. (Çev.: S. Hebanejad ve M. Hebadiyan) Tahran: Merkeze Mutalahat ve Tahgigate Ferhengi Beynülmileli.
- Buschkow, A. V. (2002). *Cenge Dakhiliye Tacikistan 1992-1997*. (Çev.: L. Mukhtari ve A. Rahmani) Tahran: Vezarete Umure Kharici.
- Cevadi, A. (13, 7 2021). *Derbareye Risheye Name Tacik*. chesmendaz.org: <https://chesmandaz.org/2021/07/13/%d8%af%d8%b1-%d8%a8%d8%a7%d8%b1%d9%87-%d8%b1%db%8c%d8%b4%d9%87-%d9%86%d8%a7%d9%85-%d8%aa%d8%a7%d8%b2%db%8c%da%a9-%d8%aa%d8%a7%d8%ac%db%8c%da%a9/> adresinden 30.09.2022 tarihinde erişildi.
- Cihangiri, G. (2017, 9 16). *Pishderamedi Ber Ter'e Hoviyete Milliye Taciki 1920-1930*. openasia.org: <https://openasia.org/item/19113/گ-1920--1930-تاجیکی،مملی-هویت-طرح-ب-ر-آمدی-در-پ-یش> adresinden 30.09.2022 tarihinde erişildi.
- Cokar, M. (2007). Hoviyet ve Milliyete İrani der Ferakhenaye Tarikh. *Mecelleye Rahbord*, 120.
- Dudoignon, S. A. (1993). Changements Politiques et Historiographie en Asie Centrale Tadjikistan et Uzbekistan 1987-1993. *CEMOTI Cahiers d'Etudes sur la Mediterranee Orientale et le Monde Turco-Iranien*, 83-135.
- Eker, S. (2011). Orta Asya'nın İrani Halkı Tacikler ve Bağımsızlığının 20. Yılında Tacikistan. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 15(2011), 349-398.
- Eşel, G. (2019). Transkafkasya Bölgesel Güvenliğinde Şanghay İşbirliği Örgütünün Rolü. 2. *Uluslararası Hocalı Soykırımı ve Bölgesel Güvenlik Soykırımı Sempozyumu E-Kitabı* İçinde (s. 398-406). Giresun.

- Emirahmediyan, B. ve Rızazade, H. (2011). Muellifehayi Dakhili Muessır ber Siyasete Kahriciye Tacikistan. *Feslnameye Asyaye Merkezi ve Kafkas*, 31-55.
- Ferecirad, A. ve Derkhor, M. (2009). Berresiye Huviyetyabiye Tacikistan der Bestere Tarikhiye Khorasane Bozorg. *Pejoeshnameye Khorasane Bozorg*, 109-114.
- Gevvam, S. A. ve Muhammed, N. (2009). Buhrane Huviyete Milli ve Shekafe Dovlet ve Millet der Esre Cihanishoden: Nekhshe Zeban ve Mezhep der Behse Huviyete Milli der Tacikistan ve Kazakistan. *Feslnameye Ulumi Siyasi ve Revabite Beynelmilel*, 229-261.
- Grousset, R. (2000). *İmparatoriye Sehraneverdan*. (Çev.: A. Bakide). Tahran: Neshre İlmi ve Ferhengi.
- Herevi, C. (2020). Vakaviye Ruyekerde Tarikhpejohane Muasire Tacikistan be Hukumete Samaniyan. *Feslnameye Tarikhniğeri ve Tarikhnegari Daneshgahe El Zehra*, 257-279.
- Khodayar, İ. (2013). Hovze Ferhengi-temedduniye İran der Asyaye Merkezi. *Feslnameye Muatalaate Milli*, 27-48.
- Kulaii, İ. (2001). Em Tekmili Ferhengi der Do Suve Ceyhun. *Feslnameye Mutalaate Asyaye Merkezi ve Kafkas*, 77-90.
- Nefisi, S. (1994). Serzemin Pake Niyakanem. (Ed.: M. Shekurzade). *Tacikhan der Mesire Tarikh* içinde (s. 9-11). Tahran: Entesharate Beynulemileliye El Huda.
- Nicholayova, L. (2001). *Tacikistan (Tehevulate Siyasi İctumayi der Yek Sed Sale Ekhir)*. (Çev.: S. Ekhevan). Tahran: Vezarete Umure Kharici.
- Özkan-Rigiderakhshan, H. (2022). Medyanın Ulusal Kimlik İnşası Süreçlerinde Rolü/İşlevi: Tacikistan Örneği. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(3), 1126-1136.
- Rahmani, M. (2008). Berresiye Mushterekate Cogrfyaye Tarikhi Ferhengi İctumaiye Keshverhaye İran ve Tacikistan. *Feslnameye Ceshmendaze Cogrfyayi*, 73-94.
- Shariforich, M. Z. (2003). *Custarha: Derbareye Zeban, Edeb ve Ferhenge Tacikistan*. Tahran: Entesharate Esatir.
- Shekurzade, M. (1994). *Tacikhan der Mesire Tarikh*. Tahran: Entesharete Beynulemileliye El Huda.
- Shishef, A. (2012). *Khastgah ve Pervereshgahe Tacikha*. (Çev.: A. Aryanfer). Kabil.
- Shozimov, P. ve Gemberpour, R. (2005). Sale Temeddune Ariyayi der Tacikistan ve Regabete İdeolojiya. *Maname İras*.
- Sistani, İ. A. (1994). Muggedmeyi ber Shinaskhte Kovme Tacik. (Ed.: M. Shekurzade). *Tacikhan der Mesire Tarikh* içinde (s. 81-87). Tahran: Entesharate Beynulemileliye El Huda.
- Sistani, İ. A. (2002). *Cogrfyaye Tarikhiye Tacikistan*. Tahran: Entesharate Beynulemileliye El Huda.
- <https://tr.depositphotos.com/stock-photos/amir-ismail-samani-square.html> adresinden 30.09.2022 tarihinde erişildi.